

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ТА ЯК ЇЇ ПРОТИДІЯТИ

Стаття розглядає дуже поширене для української журналістики явище – мову ворожнечі. Це проблема не лише локальних, але також і всеукраїнських масмедіа. Попри те, що журналісти дуже часто вдаються до мови ненависті, цей феномен ще не досить глибоко досліджений та проаналізований. А питання: українські журналісти вдаються до таких прийомів свідомо чи не свідомо? Яким чином можна уникнути вживання мови ненависті у публікаціях та зробити їх більш виваженими, нейтральними? – і досі лишаються без відповіді.

Ключові слова: мова ворожнечі, мова ненависті, журналістика, етика, толерантність, кодекс, неупередженість, дискримінація, міжнаціональна та расова ворожнеча, свобода слова.

I. Вступ

Мова ворожнечі – це мова війни, стереотипів, розпалювання ненависті й нетерпимості щодо найбільш вразливих верств населення. Часто її використовують політики, представники правоохоронних структур, а журналісти – не мають часу перевірити, або ж критично осмислити сказане. Це і призводить до виникнення упереджень, штампів та негативного ставлення до певної категорії людей.

Hate speech – мова ворожнечі або мова ненависті – це риторика, спрямована на приниження чиеїсь честі, гідності за певними ознаками: мовною, національною, расовою, релігійною; кольором шкіри, сексуальною орієнтацією, соціальним становищем тощо. Це дуже небезпечний «прийом», до якого часто вдаються політики, представники правоохоронних органів, а також журналісти. Попри те, що розпалювання ворожнечі заборонено в Україні, однак у медійному просторі доволі часто з'являються матеріали, коментарі та думки, які містять ксенофобський чи дискримінаційний характер.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити поняття «мова ворожнечі», з'ясувати, чим зумовлене використання такої риторики в журналістських матеріалах та як цього уникати.

III. Результати

Тема мови ворожнечі ще не надто глибоко досліджена в Україні. З часу російської агресії та війни на сході України, використання такої риторики суттєво збільшилося в українських масмедіа. Передовсім, це стосується матеріалів про війну на Донбасі, відносини з Росією та мешканців окупованих територій, переселенців тощо.

Протягом останніх років мова ворожнечі почала привертати увагу українських та зарубіжних дослідників. Зокрема, певні аспекти цього явища розглядаються у працях: С. Лихової, Г. Рибальченко, В. Бакальчука, А. Вебер, В. Савончака, Ю. Чумака, Г. Кожевникової та інших. Актуальність нашої роботи обумовлена з'ясуванням сутності поняття мова ворожнечі, а також виробленням практичних рекомендацій для журналістів щодо того, як уникнути такої риторики у своїй праці.

Стаття 161 Кримінального Кодексу України забороняє розпалювання будь-якої ворожнечі: расової, національної, релігійної, а також за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [9].

Утім українські журналісти часто нехтують цими нормами, вдаючись у своїх публікаціях до грубих порушень, і несвідомо, роздмухуючи серед аудиторії нетерпимість до певної категорії осіб: будь-то якась етнічна, релігійна чи сексуальна меншина тощо.

Очевидної відповіді на запитання: робиться свідомо чи несвідомо – немає. Радше, журналісти просто не розуміють, до яких наслідків може призвести слово, яке характеризує особу або ж групу осіб, про яких йдеться в матеріалі.

Медіа та правозахисні організації, політичні інституції, давно зробили невтішні висновки і забили тривогу. Так і з'явилося таке поняття hate speech. В Україні цей термін увійшов до активного обігу з 2006–2007 рр. [11].

Адаптований переклад на українську – мова ненависті, або ж мова ворожнечі. Попри численні тлумачення і часту вживаність у міжнародних документах, цей термін і досі немає чітко сформульованого визначення. У наукових розвідках і дослідженнях зустрічаються й інші варіанти перекладу цього поняття. Проте необхідно дослідити два попередні, які є загальнопоширеними.

Отже, мова ненависті – це риторика, яка містить негативне забарвлення, критику по відношенню до особи чи певної категорії осіб і таким чином, формує вороже ставлення. Іншими словами, це заклик до злочину, рішучих дій проти цієї категорії осіб, які викликають обурення, невдоволення.

Різні політичні інституції та міжнародні організації по-своєму трактують мову ворожнечі. При те, що кожна установа дає своє «бачення», можна віднайти багато спільних рис.

Так, у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № 97(20) міститься наступне тлумачення цього явища: «Під терміном «мова ворожнечі» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів. У цьому сенсі поняття «мова ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або якоїсь визначеної групи осіб» [2].

Визначення мови ворожнечі, яке дає Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), дещо доповнює попереднє. Це – «різноманітні форми висловлювань, які викликані ворожістю, а також демонструють або сприяють проявам ворожості по відношенню до певної групи (або до конкретної особи, яка належить до такої групи)» [1].

Російський інформаційно-аналітичний Центр «Сова»: «Мова ворожнечі – це будь-які некоректні висловлювання на адресу етнічних, конфесійних чи інших соціальних груп чи спільнот, або окремих осіб як представників/ представниць цих спільнот» [3].

Автор навчального посібника з проблематики «Мови ненависті» Анн Вебер наголошує, що цей феномен охоплює «велику кількість ситуацій»:

- передовсім це розпалювання расової ненависті або, іншими словами, ненависті, направленої проти осіб або груп осіб з мотивів їхньої расової належності;
- це розпалювання ненависті з релігійних міркувань; до нього може бути прирівняне розпалювання ворожнечі на підставі відмінностей між віруючими та невіруючими.

Утім під мовою ворожнечі слід розуміти не тільки агресивну лексику, яка закликає до будь-якої форми нетерпимості чи дискримінації. В першу чергу йдеться про створення негативних стереотипів стосовно певних соціальних груп населення [4].

Ці стереотипи швидко підхоплюють журналісти. Зокрема, про це йшла мова на круглому столі «Мова ворожнечі в українських масмедіа: як боротися з існуючими стереотипами», який відбувся у Києві у 2008 р.

На думку керівника програми моніторингу і аналізу проявів ксенофобії Конгресу національних общин В'ячеслава Ліхачова, мова ворожнечі часто не усвідомлюється тими, хто готує матеріали, а сама вона є трансляцією поширених в суспільстві негативних стереотипів. До того ж, за його словами, «журналісти не завжди усвідомлюють, чим їх слово може відгукнутися» [9].

Проти кого ж спрямована така риторика? На думку юриста, члена Комісії із журналістської етики Тетяни Котюжинської, «якщо подивитися, щодо кого виникає «мова ненависті», в тому числі проаналізувати практику Європейського суду, то побачимо, що це завжди бідні люди – і ті, хто поширюють мову ненависті, і ті, щодо кого вона поширюється. Окрім економічного чинника, причинами також стають історичні події та їх інтерпретації» [4].

Яскравим прикладом цього – є матеріали, де вказується національність людей, які вчинили злочин. Себто, у ЗМІ дуже часто можна знайти подібні заголовки: «Цигани пограбували людину», «Кавказець побив людину» і т. ін. Це – яскраві приклади розпалювання ворожнечі, які викликають у суспільства не лише страх перед «циганами» чи «кавказцями», але й почуття ненависті, часом – бажання «помститися за те, що наших побили».

Окрім цього, дуже важливо «розпізнавати контексти, в тому числі такі, що відповідають дискримінаційним моделям, спрямованим проти етнічних або інших груп, наприклад, проти корінних народів або меншин» [6].

Тому перед журналістами та їхніми редакторами стоїть неабияке завдання, щоб дедалі ретельніше опрацьовувати свої тексти перед тим, як їх оприлюднювати.

Аналізуючи наукові статті та дослідження, не було знайдено якоїсь точної класифікації мови ворожнечі. Чи можна її якось класифікувати, систематизувати? Дослідники Інституту масової інформації вважають, що так. У спеціальній інфографіці, оприлюдненій на сайті ІМІ, йдеться про три різновиди мови ненависті: жорстка; середня; слабка.

На думку авторів, жорстка мова ворожнечі містить прямі заклики до насилля та дискримінації. Окрім цього, це також і завуальовані заклики до насилля, щоб таким чином, не дати цій групі можливості закріпитися в регіоні.

Середня мова ворожнечі виправдовує випадки насилля та дискримінації; звинувачує певну групу у негативному впливі на суспільство чи державу. Сюди також можна віднести й твердження про кримінальність певної територіальної чи етнічної групи.

Слабка мова ворожнечі – це створення негативного іміджу певної групи суспільства; протиставлення однієї групи іншій; згадування групи чи окремих її представників у принизливому чи

образливому контексті; пряме або завуальоване ствердження того, що одна група створює незручності в існуванні іншої; ствердження про моральні недоліки такої групи [10].

Західні дослідники вважають, що використання мови ненависті може призвести до трагічних наслідків, зокрема – до загибелі людей, як це трапилося в Руанді у 1994 р. [4].

IV. Висновки

Отже, наше дослідження дає можливість констатувати, що мова ненависті – це риторика, яка містить етнічну, релігійну, расову, сексуальну, соціальну дискримінацію й нав'язує негативний стереотип про категорію людей, про яких ідеться у матеріалі. «Мова ненависті» є хворобою не тільки журналістики, але й політикуму, експертного середовища і, так званих, «лідерів думок».

Четвертий пункт Кодексу професійної етики українського журналіста проголошує, що журналіст повинен бути нейтральним та неупередженим у публікаціях, які мають чутливий зміст. Зокрема, ідеться про передачу образ «з приводу національних, расових, етичних та релігійних поглядів і почуттів людей, протидіяти екстремізму та обмеженню громадянських прав за будь-якими ознаками». Окрім цього, цей пункт також містить «настанову», що журналістика має зміцнювати морально-етичні засади суспільства, сприяти «збереженню національних, культурних традицій, протистояти впливу культу насильства, жорстокості, порнографії» [7].

Яким же чином можна уникнути мови ненависті? У першу чергу, журналісти мають бути уважними до повідомлень, які подають політики, «лідери думок», експерти. Особливо експресивних особистостей, як зауважують дослідники, варто взагалі ігнорувати. Слід розуміти, що політики та експерти зацікавлені в сенсаційних заявах, однак часто така сенсаційність буває оманливою.

Звісно, журналісти сьогодні стикаються з дедлайнами, але часто просто необхідно витратити додатковий час, щоб перевірити «достовірність» коментаря – навіть якщо це офіційна інформація, яка пролунала з вуст високопоставленого чиновника, або ж, наприклад, представника правоохоронних органів. Часто саме у повідомленнях прес-служб силових відомств зустрічається така риторика, яку і передруковують ЗМІ.

Разом з тим, щоб уникнути непорозуміння, журналісти також можуть звернутися до відповідної етнічної меншини, про яку йдеться в матеріалі, і спитати у її керівників, як краще їх представити.

Утім найбільш вагома порада – важливо розуміти відповідальності за кожне оціночне судження: навіть невимушене слово. Вказування на етнічну чи расову приналежність людини, може стати початком чергового стереотипу і упередженого ставлення до категорії таких людей. А часом – навіть ще гірше.

Нині ЗМІ перетворилися на бізнесові майданчики для заробляння грошей. Тому дотримуватися якихось професійних стандартів стає дедалі складніше. Утім попри це, журналістам необхідно критично оцінювати всю інформацію і бути особливо уважними до публікацій, які містять конфліктно-чуттєвий характер.

Але як показує практика, цих документованих істин ніхто не дотримується, особливо, коли мова заходить про гроші, дедлайни та просто небажання журналістів розбиратися у проблемі, щоб потім не спровокувати ще більшої.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні характеру мови ворожнечі у місцевих та всеукраїнських масмедіа України, а також іноземних ЗМІ. Проведення належного аналізу дозволить виробити більш детальні рекомендації для запобігання вживання подібної риторики. Це буде корисним не лише для журналістів-практиків, але й для початківців – студентів факультетів журналістики. До того ж, в ідеалі, це повинно зменшити використання подібних практик у масмедіа.

Список використаної літератури

1. Преступления на почве ненависти: предотвращение и реагирование : метод. руковод. для НПО в регионе ОБСЕ. *Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе*. 2009. 15 октября. URL: <http://www.osce.org/odihr/39822>.
2. Рекомендация N R (97) 20 Комитета Министров Совета Европы государствам-участникам по вопросам «разжигания ненависти». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_093.
3. Кожевникова Г. Язык вражды: типология ошибок журналиста. *Информационно-аналитический центр «СОВА»*. 2006. 17 декабря. URL: <http://www.sova-center.ru/hate-speech/publications/2006/12/d9803>.
4. Дорош М. Мова ворожнечі – нові прояви та наслідки. *MediaSapiens*. 2015. 17 березня. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/mova_vorozhnechi_novi_proyavi_ta_naslidki/.
5. Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку ; за заг. ред. О.Г. М. Павліченка. Київ, 2010. 96 с.
6. Проект «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія»: Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи. Київ, 2015. URL: http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/guidelines_hatespeech_media.pdf.
7. Кодекс професійної етики українського журналіста: X з'їзд Національної спілки журналістів України. 2002. квітень. URL: http://old.nsju.org/tabmenu/kodeks_etiki.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III, станом на 13.07.2017 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>.

9. Горшков Д. Мова ворожнечі: що це таке і як з цим боротися. УНІАН. 2008. 6 жовтня. URL: <https://human-rights.unian.ua/151150-mova-vorojnechi-scho-tse-take-i-yak-z-tsim-borotisy.html>.
10. Мова ворожнечі у ЗМІ: якою вона буває та до чого призводить. 2016. 08 листопада. URL: <http://imi.org.ua/advice/mova-vorojnechi-u-zmi-yakoyu-vona-buvae-ta-do-chogo-prizvodit-infografika/>.
11. Лихова С. Я., Рибальченко Г. Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 274–282.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2017.

Самокиш І. А. Язык вражды и как ему противодействовать

Статья рассматривает очень распространенное для украинской журналистики явление – язык вражды. Эта проблема не только локальных, но также и всеукраинских массмедиа. Несмотря на то, что журналисты очень часто пользуются языком вражды, этот феномен еще до сих пор глубоко не исследован и проанализирован. А вопросы: почему украинские журналисты используют такие приемы сознательно или бессознательно? Каким образом можно избежать языка вражды в публикациях и сделать их более взвешенными, нейтральными? – до сих пор остаются без ответа.

Ключевые слова: язык вражды, язык ненависти, журналистика, этика, толерантность, кодекс, непредвзятость, дискриминация, межнациональная и расовая вражда, свобода слова.

Samokysh I. Hate Speech and How to Counteract it

This article examines very common for Ukrainian journalism phenomenon: hate speech. This is a problem not only for local but also – for the all-Ukrainian mass-media. Despite that fact, that journalists very often use hate speech, this term hasn't been examined and analyzed in details. In addition, questions: Are Ukrainian journalists use such techniques consciously or unconsciously? How we can avoid of using hate speech in journalist materials and make them more balanced and neutral? –still have no answer. We analyzed other scientific publications on this topic and tried to make this approach – how journalists should act to make their publications more neutral and to overcome all negative messages. But it's important to admit that sometimes it might be very tough for journalists to avoid hate speech. The main reason: lack of time to check facts and information, no good understanding of the background, low level of critical thinking.

Also this article gives a classification of hate speech and a brief description on how it can hurt these specific categories.

Hate speech – is a negative rhetoric against specific category of people. The main aim – to show the difference between us and «them» and to throw the grain of intolerance among the rest of society.

Such type of materials are very easy to be identified but usually it's hard for the society to make the right conclusion and decision. Journalists must help them by providing different opinions and staying neutral. But sometimes it's hard for journalists not be affected by hot topic so they might step aside from journalism standards and forget about main principle of their job – do not harm.

The main aim of this article – to explore the term of hate speech and find out how it can be counteracted.

Key words: hate speech, journalism, ethics, tolerance, code, impartiality, discrimination, inter-racial hostility, freedom of speech.